

Sufinancirano sredstvima
programa Europske unije
Erasmus+

POLOŽAJ OBRAZOVANJA NA TERENU U KURIKULUMIMA OSNOVNOG, SREDNJEG I VISOKOG OBRAZOVANJA U SRBIJI

Smiljana ĐUKIĆIN VUČKOVIĆ, Jelena MILANKOVIĆ JOVANOV,
Ljubica IVANOVIĆ BIBIĆ, Anđelija IVKOV-DŽIGURSKI

Pregled sadržaja

Uvod	3
Pojam, cilj i zadaci terenskog obrazovanja	4
Značaj i potreba za učenjem na terenu	6
Sadržaji nastave u prirodi i ekskurzije	10
Pripreme za organizovanje terenskog rada / učenja na terenu	11
Realizacija nastave u prirodi, terenske nastave i ekskurzije	12
Terensko obrazovanje u Srbiji	13
Terensko obrazovanje u kurikulumu osnovnog obrazovanja u Srbiji	14
Terensko obrazovanje u kurikulumu srednjeg obrazovanja u Srbiji	17
Terensko obrazovanje u kurikulumu visokog obrazovanja u Srbiji	18
Zaključak.....	20
Literatura	22

Razradu ove publikacije podržao je projekat *LIFEdu – Learning through Interdisciplinary Field Education* (2019-1-CZ01-KA203-061379), koji sufinansira Evropska komisija u okviru programa Erasmus+.

Podrška Evropske komisije za proizvodnju ove publikacije ne predstavlja odobrenje za sadržaj koji odražava samo stavove autora i Komisija ne može biti odgovorna za bilo kakvu upotrebu informacija sadržanih u njoj.

Uvod

U nastavnom procesu sve se više insistira na osamostaljivanju učenika, njihovom ospozljavanju za korišćenje različitih izvora znanja, na povezivanju znanja iz različitih oblasti, na praktičnoj primeni znanja prilikom rešavanja problema u svakodnevnom životu i stvaranju uslova za što raznovrsnije i kreativnije učešće učenika u nastavnom procesu. Pošto je jedan od ključnih ciljeva vaspitno-obrazovnog procesa da se učenik ospozobi za samoobrazovanje, prednost se daje onim oblicima i metodama rada koje doprinose aktivnijem odnosu učenika prema nastavnim sadržajima, uspostavljanju prisnije veze između znanja koja se stiču u učionicama i realnih životnih problema i situacija, učenicima se daju mogućnosti da svoje prirodno i društveno okruženje upoznaju i izučavaju u različitim okruženjima.

Cilj učenja na terenu je povezivanje sadržaja predmeta sa praktičnom primenom u nastavi i u učionici. Učenik će biti u stanju da identifikuje i posmatra/koristi najbolje primere iz prakse u nastavi, u planiranju učenja lekcije, razumevanju sadržaja, razlikovanju, ocenjivanju i razmišljanju. Nakon završetka kursa i navedenih aktivnosti, student će biti u stanju da prepozna najbolje prakse u nastavi i karakteristike efikasnih nastavnika (<https://www.rmc.edu/departments/education/field-work-and-student-teaching>). Obrazovanje na terenu odlikuje se visokim stepenom usvajanja naučnog načina mišljenja i angažovanja učenika počevši od istraživačkih procedura uočavanja, do izdvajanja i prikupljanja materijala. U ovakvoj nastavi relevantan predmet učenja, analize i zaključivanja je ono što je učenik sam primetio i izdvojio kao vredno istraživanja ili zanimljivo. Ako učenike lišimo kontakta sa prirodom, ne samo da ćemo im uskratiti priordan način učenja, nego ćemo im oduzeti pravo da misle da pripadaju svom prirodnom okruženju (Tranter, Pawson, 2001).

Raznovrsni sadržaji kojima obiluju prirodno okruženje i lokalna sredina, dužina boravka, zajednički rad učenika, prilika da se određeni zadaci obavljaju timski i samostalno, pružaju široke mogućnosti za istraživačke radove – aktivnosti svojstvene heurističkoj, problemskoj, eksperimentalnoj nastavi, ali i mogućnosti da se zahtevi prilagode individualnim karakteristikama učenika. Od nastavnog programa, karaktera sredine, delom od interesovanja, sklonosti i sposobnosti učenika, kao i od materijalno-tehničkih mogućnosti, zavisi šta će se istraživati (Cvetković, 1992, 117) i šta će biti u fokusu nastave van učionice. Najbolji rezultati postižu se ukoliko deca samostalno istražuju i iskustveno dolaze do saznanja.

Direktnim kontaktom učenika sa izvorima i predmetima saznanja koji se nalaze u autentičnom okruženju, ostvaruje se veća dinamika i intenzitet nastavnog procesa. S obzirom da je učenje aktivan proces u kome pojedinac konstruiše nova znanja tako da su ona rezultat i posledica njegovih ličnih napora, istraživanja i truda (Golubović-Ilić, 2014) uočava se da ovakva vrsta nastave svoje teorijsko utemeljenje nalazi u konstruktivističkoj obrazovnoj paradigmi. Učenje se „ne posmatra kao proces sticanja znanja koje postoji nezavisno od učenika, već kao proces konstruisanja znanja koji se odvija kroz interakciju sa drugima u određenom društveno-kulturnom kontekstu“ (Milutinović, 2014, 25).

Geografski sadržaji pružaju mnogobrojne mogućnosti za rad na terenu. Programski sadržaji uglavnom slede sadržaje nastave, ali oni mogu izaći iz njenih okvira i na taj način

obezbediti raznovrsnost oblika i metoda rada. Sprovođenje nastave van učionice zavisi, pre svega, od samog nastavnika. U tom procesu njegova uloga je dominantna i od njegove ličnosti, stručnosti i zainteresovanosti zavisi da li će se, u kojoj meri i na koji način ovakav način rada sprovoditi.

Pojam, cilj i zadaci terenskog obrazovanja

U Pravilniku o organizaciji i ostvarivanju nastave u prirodi i ekskurzije u osnovnoj školi („Sl. glasnik RS“, br 30/2019) date su osnovne odrednice prema kojima se vode osnovne i srednje škole u Republici Srbiji. Kako u osnovnim, tako i u srednjim školama, osnovni vidovi učenja na terenu jesu nastava u prirodi i ekskurzije. Pored ovoga, nastavnici imaju mogućnost da svoju redovnu nastavu održe i van učionice, na terenu, u različitim objektima koji po svojoj funkciji zaslužuju da se nazovu nastavnim objektima.

Sa druge strane, na Univerzitetima u Republici Srbiji, organizovanje na terenu odvija se na nešto drugačiji način.

Učenici u RS polaze u osnovnu školu sa 6,5-7,5 godina. Može se slobodno reći da to i nije sam početak njihovog upoznavanja sa terenskim radom. U predškolskim ustanovama, deca takođe imaju priliku da se upoznaju sa svojim bližim ili daljim okruženjem u vidu izleta koje organizuje ustanova.

Prema pomenutom pravilniku kojim se propisuju bliži uslovi i uređuju pitanja od značaja za organizaciju i ostvarivanje nastave u prirodi i ekskurzija u školi („Sl. glasnik RS“, br 30/2019), nastava u prirodi je oblik obrazovno-vaspitnog rada kojim se ostvaruju obavezni nastavni predmeti, izborni programi, projektna nastava i vannastavne aktivnosti iz plana i programa nastave i učenja za prvi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja - u klimatski pogodnom mestu iz zdravstveno-rekreativnih i obrazovno-vaspitnih razloga, dok je ekskurzija oblik obrazovno-vaspitnog rada koji se ostvaruje van škole.

Ciljevi nastave u prirodi su:

- Očuvanje, podsticanje i unapređivanje ukupnog zdravstvenog stanja učenika, njihovog pravilnog psihofizičkog i socijalnog razvoja;
- Stvaranje osnova za usvajanje aktivnog, zdravog i kreativnog načina života i organizovanja i korišćenja slobodnog vremena;
- Proširivanje postojećih i sticanje novih znanja i iskustava o neposrednom prirodnom i društvenom okruženju;
- Razvijanje ekološke svesti i podsticanje učenika na lični i kolektivni angažman u zaštitu prirode;
- Socijalizacija učenika i sticanje iskustava u kolektivnom životu, uz razvijanje tolerancije i odgovornog odnosa prema sebi, drugima, okruženju i kulturnom nasleđu;
- Razvijanje pozitivnih odnosa prema nacionalnim, kulturnim i estetskim vrednostima;

- Razvijanje sposobnosti sagledavanja razvoja privrednih mogućnosti kraja, odnosno regiona koji se obilazi.

Cilj ekskurzije je neposredno upoznavanje pojava i odnosa u prirodnoj i društvenoj sredini, upoznavanje kulturnog nasleđa i privrednih dostignuća, a u cilju ostvarivanja obrazovno-vaspitne uloge škole („Sl. glasnik RS“, br 30/2019).

Pre teorijskog razmatranja mesta i značaja organizovanja rada na terenu, treba istaći da su postojali, pa i danas postoje različiti pristupi u shvatanju i definisanju pojmoveva kao što su škola u prirodi, nastava u prirodi, rekreativna nastava i drugo. Kako god nosile naziv, na osnovu određenja ovih pojmoveva uočavaju se mnoge zajedničke karakteristike ovog različito imenovanog oblika vaspitno-obrazovnog rada u neposrednoj prirodi. U pedagoškoj praksi najrašireniji naziv bio je rekreativna nastava, za koji neki autori kažu da je neadekvatan jer ne obuhvata sve vidove pedagoškog rada koji su inače obuhvaćeni stvarnom aktivnošću.

Najpotpunije određenje pojma škola u prirodi za koji se smatra da je najadekvatniji i sveobuhvatan, dali su B. Stanojlović i S. Simić (1984): pod ovim pojmom podrazumeva se poseban vid celodnevne organizacije vaspitno-obrazovne delatnosti škole sa internatskim smeštajem, koji se ostvaruje van mesta stanovanja u uslovima prirodne sredine, uz prošireno pedagoško delovanje putem aktivnosti u slobodnom vremenu. Vaspitno-obrazovni rad povezuje se sa psihofizičkom rekreacijom u prirodi, a realizacija nastavnih sadržaja, utvrđenih nastavnim planom i programom, prilagođava se konkretnim uslovima prirodne i lokalne sredine, obrađuju se oni sadržaji kojima ti uslovi najviše odgovaraju i u kojima se oni mogu najuspešnije ostvariti. Celokupan vaspitno-obrazovni rad odvija se pod stručnim rukovodstvom nastavnog i vannastavnog kadra. Ovakvo određenje pojma škola u prirodi u sebe uključuje sve navedene pojmove i obuhvata ih sadržajem. Učenje na terenu je način učenja van učionice koji je dosta sličan školi u prirodi. Ono u odnosu na ostale oblike rada ima široke i značajne zadatke sa visokim pedagoškim nivoom organizacije života i rada, bogatom i funkcionalnom strukturu. Zbog toga se navedeni pojam smatra najpogodnjim i sveobuhvatnijim, obzirom da uključuje sve sadržaje koji su stvarnim aktivnostima učenja na terenu obuhvaćeni.

Zadaci nastave u prirodi ostvaruju se na osnovu plana i programa nastave i učenja, obrazovno-vaspitnog rada i školskog programa i sastavni su deo godišnjeg plana rada škole. Zadaci koji se ostvaruju realizacijom programa nastave u prirodi su:

- Poboljšanje zdravlja i razvijanje fizičkih i motoričkih sposobnosti učenika;
- Zadovoljavanje osnovnih dečijih potreba za kretanjem i igrom;
- Očuvanje prirodne dečije radoznalosti za pojave u prirodi i podsticanje interesovanja i sposobnosti za njihovo upoznavanje kroz odgovarajuće aktivnosti;
- Razvijanje sposobnosti zapažanja osnovnih svojstava objekata, pojave i procesa u okruženju i uočavanje njihove povezanosti u konkretnim prirodnim i društvenim uslovima;
- Podsticanje samostalnosti u procesu sticanja znanja kroz neposredne istraživačke zadatke;

- Razvijanje svesti o potrebi zaštite, negovanja, čuvanja i unapređivanja prirodne i životne sredine i izgrađivanje ekoloških navika;
- Upoznavanje prirodno-geografskih, kulturno-istorijskih znamenitosti i lepote mesta i okoline;
- Upoznavanje sa načinom života i rada ljudi pojedinih krajeva;
- Upoznavanje raznovrsnosti biljnog i životinjskog sveta pojedinih krajeva, uočavanje njihove povezanosti i promenljivosti;
- Upoznavanje sa karakteristikama godišnjih doba u prirodi i smenjivanje vremenskih prilika;
- Razvijanje sposobnosti snalaženja tj. orijentisanja u prostoru i vremenu;
- Osposobljavanje učenika za bezbedan i pravilan boravak u prirodi;
- Razvijanje pravilnih higijensko-zdravstvenih navika i podsticanje samostalnosti u obavljanju lične higijene i brige o sebi;
- Podsticanje i stvaranje navike za negovanje redovne fizičke aktivnosti i za što češći boravak u prirodi;
- Formiranje navika redovne i pravilne ishrane;
- Navikavanje na pravilno smenjivanje rada, odmora i sna;
- Razumevanje i uvažavanje različitosti među pojedincima;
- Podsticanje grupnog rada, dogovaranja i saradnje sa vršnjacima i odraslima kroz odgovarajuće aktivnosti.

Zadaci ekskurzije su: proučavanje objekta i fenomena u prirodi; uočavanje uzročno-posledičnih odnosa u konkretnim prirodnim i društvenim uslovima; razvijanje interesovanja za prirodu i ekološke navike; upoznavanje načina života i rada ljudi pojedinih krajeva; razvijanje pozitivnog odnosa prema: nacionalnim, kulturnim i estetskim vrednostima, sportskim potrebama i navikama, kao i pozitivnim socijalnim odnosima („Sl. glasnik RS“, br 30/2019).

Rad na terenu prema svojim zadacima i ciljevima pokazuje velik broj sličnosti sa školom u prirodi i ekskurzijama pa se svi ovi oblici učenja mogu poistovetiti.

Značaj i potreba za učenjem na terenu

Značaj i potreba organizacije učenja na terenu ogleda se pre svega u zdravstvenom, pedagoškom i društvenom značaju.

Zdravstveni značaj. Brza i dinamična urbanizacija u našoj zemlji posebno razvoj industrije i saobraćaja u urbano-razvijenim sredinama, pored niza prednosti koje se na ovaj način stvaraju za bolji život i rad ljudi, donose sobom i mnoge negativne pojave i teškoće koje se moraju otklanjati ili ublažavati.

Među negativnim pratiocima urbanizacije i industrializacije gradova posebno su izraženi kroz: povećanu zagađenost vazduha i životne sredine, saobraćajnu buku, nedostatak

slobodnih površina i zelenila, umanjenu i otežanu mogućnost kretanja, nedovoljnu rekreaciju i slično. Zbog svega toga veći deo života deca provedu u zatvorenom prostoru.

Sve to je uslovilo da većina dece već u predškolskom uzrastu veliki deo dana proveđe u zatvorenim prostorijama (u stanu ili predškolsko vaspitnim-obrazovnim organizacijama), gde su im glavne aktivnosti igre uz gledanje televizijskog programa, video igara, rad sa kompjuterom i drugo. Svakako da to negativno deluje kako na zdravlje tako i na celokupan psihofizički razvoj dece. U tako nepovoljnim uslovima dete je izloženo češćem sukobljavanju sa članovima porodice, što može da ima posebno negativne posledice na psihički razvoj mladih.

U uslovima školske sredine, deca veći deo aktivnosti provode u zatvorenom prostoru. Redovna nastava i školske obaveze zahtevaju da dete znatan deo dana proveđe u zatvorenim prostorijama za radnim stolom, bez dovoljno kretanja. Ovaj problem posebno je izražen u školama sa celodnevnom organizacijom rada, jer postojeći prostorni uslovi i školski nameštaj ne odgovaraju ovom vidu vaspitno-obrazovnog rada, niti pružaju mogućnosti za optimalniju organizaciju aktivnosti učenika u slobodnom vremenu.

Zbog nedostatka zelenih površina, slobodnog prostora i terena za igru deca su prinuđena da slobodno vreme provode u zatvorenim prostorijama, u zapuštenim dvorištima ili na ulicama gde su izložena i ostalim negativnim uticajima na njihov ukupni razvoj. Stoga je sve veći broj dece sa deformitetima kičmenog stuba, grudnog koša, deformacije stopala i drugih fizijatrijskih poremećaja. Značajan podatak je da skoro 5.000 učenika u osnovnim i srednjim školama, tačnije 7,9 odsto njih, ima neku od smetnji vida ili pokretljivosti oka, posebno kod mlađeg uzrasta učenika. U protekloj deceniji beleži se i sve učestalija alergijska oboljenja među školskom decom, a sve kao posledica manjeg boravka u prirodi (<https://www.bizlife.rs/lifestyle/afterhour/23103-sve-vise-dece-ima-deformitete-kicme/>).

Pored toga, aerozagađenje u pojedinim gradskim sredinama je izuzetno veliko. Takođe je izmerena i velika koncentracija otrovnih gasova kao što su: ugljenmonoksid i sumpordioksid, nitrozni gasovi i olovna para koji nastaju pri korišćenju motornih vozila.

U ovakvim životnim uslovima organizam dece se nalazi u stanju stalne borbe sa štetnim činiocima spoljne sredine koji oštećuju njihovo zdravlje, smanjuju opštu otpornost organizma i izazivaju oštećenje sluzokože organa za disanje, pa često oboljevaju od infekcije disajnih organa. Zato su gradska deca bleda, više ili manje umorna, apatična ili razdražljiva, često bolesna, pa je neophodno preduzimati mere za zaštitu njihovog zdravlja i poboljšanja životnih i radnih uslova.

Međutim, u uslovima sve veće industrijalizacije gradova i povećanja broja saobraćajnih vozila, nije realno očekivati da će se određenim tehnološkim procesima znatnije smanjiti zagađenost vazduha i životne sredine, a time promeniti postojeći nepovoljni životni i radni uslovi dece i odraslih. Stoga je potrebno preduzimati raznovrsne zaštitne mere koje bi smanjile dejstvo pomenutih faktora. Jedno od mogućih rešenja je izgradnja sportskih rekreativnih centara za decu i omladinu u okolini gradova i izgradnja odgovarajućih objekata za potrebe škole u prirodi. Ovim bi se stvorile mogućnosti da deca školskog uzrasta i u toku nastavnog dela školske godine, ne prekidajući redovnu nastavu i rad, povremeno napuste gradove i

provedu izvesno vreme u prirodi, na čistom vazduhu. U svemu tome, odvijanje nastavnih sadržaja na terenu pruža velike mogućnosti.

Škole mogu i treba da organizuju rekreativnu nastavu, ne samo radi sprovođenja očigledne nastave u prirodi, već i iz zdravstvenih razloga, radi poboljšanja i osveženja psihofizičke kondicije, naročito dece iz grada.

Klimatski uslovi u kojima se organizuje učenje na terenu trebalo bi da obezbeđuju lakšu aklimatizaciju dece. Pri izboru lokacije potrebno je voditi računa o vlažnosti vazduha, broju kišnih i sunčanih dana i drugim meteorološkim uslovima koji su od značaja za prijatan boravak i optimalnu organizaciju aktivnosti u školi u prirodi. Pri planiranju odlaska dece na terenski rad, potrebno je prethodno konsultovati školskog lekara o lokaciji adekvatnosti vremena, s obzirom na epidemiološku situaciju i zdravstveno stanje učenika, naročito onih čije zdravstveno stanje zahteva poseban tretman.

Pedagoški značaj. Po svojoj osnovnoj ideji i koncepciji, učenje na terenu ima širi pedagoški značaj. Činjenica da se učenje na terenu organizuje i odvija u veoma povoljnim uslovima prirodne sredine, u kolektivnom življenu i radu učenika i nastavnika, predstavlja povoljnu okolnost za šire pedagoško delovanje na formiranje svestrane ličnosti mlađih, posebno na razvoj pozitivnih društveno-moralnih osobina ličnosti a time i na efikasnije ostvarivanje vaspitnih zadataka škole i učenja u celini. Pored toga, uslovi u kojima se organizuje život i rad terenskog učenja pružaju šire mogućnosti za uspešniju realizaciju nastavnih sadržaja iz većeg broja nastavnih područja a posebno onih koji zahtevaju da se obrade u neposredno životu kontaktu sa prirodnom i društvenom sredinom, sa događajima i pojavama u njima.

Prirodne pojave i zakonitosti učenici saznaju i doživljavaju neposredno u prirodnim uslovima i na taj način bogate svoja iskustva o živoj i neživoj prirodi, o prirodnim pojавama, o životu i radu ljudi, rezultatima rada, međusobnoj povezanosti i zavisnosti biljnog i životinjskog sveta, dolaze do uverenja da samo udruženi svojim radom i znanjem mogu da stvore sebi bogatiji, bolji i lepši život.

Sva ova neposredna zapažanja i doživljavanja doprinose da deca bogate svoja iskustva kroz rad i aktivnosti, a time bolje razumeju pojave u prirodi, zakonitosti koje vladaju u njoj, što u celini doprinosi formiranju pravilnog dijalektičko-materijalističkog pogleda na svet.

Svojom raznovrsnošću prirodna sredina sadrži brojne izvore i podsticaje za daljim saznavanjem, budi radoznalost i razvija istraživački duh što doprinosi razvoju stvaralačkih sposobnosti i integralnog razvoja dece u celini.

Isto tako, u uslovima učenja na terenu učenicima se pružaju veće mogućnosti za utvrđivanje i proširivanje postojećih znanja, i razvijanje novih interesovanja za praktičnu primenu stečenih teorijskih znanja u svakodnevnom životu.

Još od stare Grčke i Rima, brojni mislioci i naučnici isticali su značaj prirode u vaspitanju mlađih.

Svakako da ovaj vid pedagoške delatnosti podrazumeva i promenjenu funkciju nastavnika koja je sve manje predavačka, a više usmerujuća i koordinirajuća. Naime, nastavnik primenom odgovarajuće pedagoške tehnologije i pravilnim vođenjem i usmeravanjem učenika

treba da obezbedi uslove za što veću samostalnost i samoaktivnost učenika, da budi želju za zasnivanjem, da stvara okolnosti da učenici na osnovu neposrednog posmatranja pojava u prirodi dolaze do novih saznanja.

Imajući u vidu činjenicu da za vreme učenja na terenu učenici aktivno provode u kolektivnom životu znatan deo vremena, zbog toga organizovan život i rad u kolektivu učenika ima posebno značajnu pedagošku vrednost. U ovakvim uslovima povećavaju se mogućnosti za svestranije i bolje poznavanje ličnosti učenika, za ispitivanje sklonosti i potreba, želja i interesovanja mlađih, njihovih problema i teškoća. Svakako da ovo može da pomogne u primeni adekvatnijih pedagoških mera i postupaka u radu sa učenicima, a time i efikasnijoj organizaciji vaspitno-obrazovnog rada škole ili visokoškolske ustanove u celini.

Učenici ili studenti iz različitih porodica i životnih sredina zajedno spavaju, hrane se pod istim uslovima, uz isti režim dnevnog života, dakle žive pod jednakim uslovima. Ovakav način života obezbeđuje i bolje međusobno upoznavanje kako dece međusobno, tako i dece i njihovih nastavnika. U pedagoški pravilno usmeravanom i vođenom kolektivu, ispoljavaju se mnoge osobine dece, kako pozitivne, tako i negativne. One se vrednuju i procenjuju od strane učenika i nastavnika; pozitivne se prihvataju a negativne koriguju ili otklanjaju, što ima poseban značaj za razvoj pozitivnih društveno-moralnih crta i osobina ličnosti deteta. Dakle, ponašanje i rad dece u kolektivu izloženi su moralnom суду dečijeg kolektiva kao subjekta razvoja ličnosti učenika. Pored toga, u kolektivnim uslovima života i rada dece razvijaju se potrebe i navike da se međusobno pomažu, brinu jedni o drugima, da lične interese usaglašavaju sa interesima kolektiva što u velikom stepenu doprinosi socijalizaciji mlađih. Isto tako, zajedničke obaveze, radosti, porazi, želje, doživljaji, svakodnevno zблиžavaju učenike i razvijaju prijateljska i drugarska osećanja i učvršćuju ih u snažan i jedinstven kolektiv.

Zajednički život i rad učenika u kolektivu pruža i izvanredne mogućnosti za uključivanje učenika u samoupravne odnose, odnosno razvoj učeničkog samoupravljanja. Tako na primer, učenici se zajednički dogovaraju o poštovanju kućnog reda, režimu života i rada, sastavljanju jelovnika, utvrđivanju redarske službe, organizovanju raznih akcija, takmičenja i slično. Dakle, učenici kroz praktične i svakodnevne aktivnosti učestvuju i osposobljavaju se za samoupravljanje.

Susret sa decom iz okoline, organizovanje zajedničkih priredbi, kako u okviru rada škole u prirodi, tako i za meštane, zatim upoznavanje sa načinom života i rada ljudi u kraju, njihovim zanimanjima, običajima, načinom života, stvaraju se izuzetne okolnosti za nova prijateljstva, razvija se pozitivan stav prema radnim ljudima i lepotama domovine.

Odlazak dece na terensku nastavu, odvajanje od porodice, navikavanje na kolektivni život u uslovima koji su drugačiji u odnosu na porodične uslove, doprinosi osamostaljivanju dece, navikavanju i osposobljavanju za život i rad u promenjenim životnim uslovima. Isto tako, stvaranjem uslova za odlazak svih učenika na terensku nastavu, bez obzira na materijalne mogućnosti, zajednički život dece iz različitih porodičnih sredina u novim, i za sve učenike istim uslovima, doprinosi smanjivanju socijalnih razlika i nejednakosti u obrazovanju.

Svakodnevne međusobne veze i odnosi i praktične aktivnosti kao što su briga o ličnoj higijeni, održavanje prostorija za spavanje, obedovanje, estetsko uređivanje okoline,

učestvovanje u lakšim proizvodnim radovima, negovanje cveća i zelenila i humanog odnosa prema životnjama, pruža izuzetne mogućnosti za razvijanje i ušvršćivanje kulturnih, higijenskih i radnih navika, pravilnog odnosa prema radu, čuvanju i zaštiti čovekove okoline i ljubavi prema prirodi (Nikolić, 1992; Nikolić, 1994).

Društveni značaj. Dosadašnji rad i rezultati terenske nastave opravdali su svoje postojanje. Terenska nastava ima svoje pedagoško i šire društveno opravdanje, s obzirom da doprinosi poboljšanju zdravlja i ukupnom psihofizičkom razvoju mladih.

Zajednički kolektivni život učenika iz različitih sredina i porodica pod istim uslovima doprinosi socijalizaciji mladih a posebno optimalnom razvoju cele populacije dece, bez obzira na socioekonomske uslove njihove porodice što doprinosi smanjivanju socijalne nejednakosti u društvu, u čemu je posebni društveni značaj ovog vida pedagoškog rada sa učenicima.

Jasno je istaknut zdravstveni, pedagoški i društveni značaj i potreba organizovanja nastave na terenu, te dalji naporci društva treba da budu usmereni na stvaranju optimalnih uslova za organizaciju ovog značajnog vida pedagoške delatnosti škole i visokoškolskih ustanova.

Sadržaji nastave u prirodi i ekskurzije

Pravilnikom o organizaciji i ostvarivanju nastave u prirodi i ekskurzije u osnovnoj školi („Sl. glasnik RS“, br 30/2019) definisani su i sadržaji ovakvog vida nastavno-obrazovnog rada.

Sadržaji nastave u prirodi ostvaruju se na osnovu plana i programa nastave i učenja iz kojeg se izdvajaju oni sadržaji koji su pogodni za ostvarivanje ciljeva i zadataka nastave u prirodi, a odgovaraju uslovima u kojima se ona realizuje.

Sadržaji ekskurzije i terenskog učenja u prvom ciklusu osnovnog obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji su posebno:

- Uočavanje oblika reljefa i površinskih voda u okolini i prirodno-geografskih odlika Republike Srbije;
- Posmatranje karakterističnih biljaka i životinja (obilazak staništa biljaka i životinja);
- Posete zaštićenim prirodnim područjima (nacionalni parkovi, rezervati, spomenici prirode i dr.);
- Upoznavanje s prošlošću i kulturnom baštinom zavičaja i otadžbine (obilazak muzeja, kulturno-istorijskih spomenika, etno-sela, spomen-kuća znamenitih ljudi - naučnika, književnika, umetnika, vojskovođa, državnika i dr.);
- Razvijanje sposobnosti orientacije u prostoru i vremenu;
- Obilazak raznih tipova poljoprivrednih površina i stočarskih farmi (upoznavanje s proizvodnjom zdrave hrane);
- Obilazak privrednih društava i javnih preduzeća (prerada prirodnih sirovina, upoznavanje s različitim delatnostima ljudi, zaštita životne sredine i dr.).

Sadržaji ekskurzije i terenskog učenja u drugom ciklusu osnovnog obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji su posebno:

- Posete koje omogućavaju upoznavanje sa prirodnim lepotama, prirodno-geografskim i društveno-geografskim odlikama Republike Srbije (planine, reke, jezera, banje, biljni i životinjski svet, zaštićeni prirodni objekti i nacionalni parkovi, stanovništvo, narodi i etničke zajednice u Republici Srbiji i dr.);
- Obilazak praistorijskih, antičkih, srednjovekovnih, novovekovnih i lokaliteta savremenog doba (Lepenski vir, Vinča, Sirmijum, Viminacijum - vojni logor, Gamzigrad - Carska palata, Medijana, Studenica, Đurđevi Stupovi, Žiča, Mileševa, Sopoćani, Gradac, Gračanica, Visoki Dečani, Ravanica, Lazarica, Ljubostinja, Manasija, Kalenić, Sremski Karlovci, Krušedol, Novo Hopovo, Vrdnik, Smederevska tvrđava, Golubac, Niška tvrđava, Petrovaradinska tvrđava, Orašac, Topola, Ćele-kula, Takovo, Tršić, Brankovina, Vračevnica, Tekeriš, Struganik, Šumarice i dr.);
- Obilazak Beograda, prestonice Republike Srbije (Dom Narodne skupštine, Narodno pozorište, Narodni muzej, Beogradska tvrđava, Opservatorija, Vojni muzej, Muzej Srpske pravoslavne crkve, Muzej Prvog srpskog ustanka - Konak kneza Miloša, Konak kneginje Ljubice, Narodna biblioteka, kraljevski dvorovi na Dedinju, Muzej grada, Avala, Jajinci, Etnografski muzej, Pedagoški muzej, Muzej Vuka i Dositeja, Saborna crkva, Hram Svetog Save na Vračaru, Prirodno-istorijski muzej, Botanička bašta "Jevremovac", zoološki vrt, Muzej jugoslovenske kinoteke, Muzej Nikole Tesle, Muzej savremene umetnosti i dr.);
- Obilazak ustanova kulture u Republici Srbiji (Galerija Matice srpske u Novom Sadu, Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu, Knjaževsko-srpski teatar u Kragujevcu, zavičajni i lokalni muzeji, spomen-kuće i dr.);
- Obilazak privrednih društava i javnih preduzeća (preduzeća u oblasti prehrambene, hemijske, mašinske i elektroindustrije, industrije građevinskog materijala, energetike i dr.);
- Podsticanje ispoljavanja pozitivnih emocionalnih doživljaja („Sl. glasnik RS“, br 30/2019).

Pripreme za organizovanje terenskog rada / učenja na terenu

Priprema učenika, roditelja i nastavnika je uslov realizaciju nastave u prirodi, ekskurzije i terenske nastave. Priprema učenika podrazumeva da se učenici unapred upoznaju sa mestom u koje odlaze, uslovima života u kojima se organizuje nastava u prirodi, odnosno ekskurzija i terenska nastava, oblicima i sadržajima rada, načinom prevoza i ponašanjem u toku puta, potrebnim knjigama, priboru, odeći, obući, pojedinim sportsko-rekreativnim aktivnostima koje će se tamo realizovati.

Učenici, podeljeni u grupe, uz pomoć nastavnika pripremaju kratke referate o oblastima i mestima koja posećuju. Posebna pažnja posvećuje se delu pripreme u kome se nastavnik sa

učenicima dogovora oko pravila ponašanja tokom izvođenja nastave u prirodi, na terenu i ekskurzije.

Priprema roditelja za učenike osnovnih i srednjih škola podrazumeva organizovanje roditeljskih sastanaka i pružanje informacija o osnovnim geografskim karakteristikama i klimatskim uslovima kraja u kome se organizuje nastava u prirodi, odnosno terenska nastava i ekskurzija, vremenu odlaska, dužini boravka, ceni, dokumentaciji koju treba pripremiti, uslovima smeštaja, ishrane, zdravstvene zaštite, uslovima života i rada učenika, mogućnostima komunikacije sa učenicima i sl.

Obaveza ustanove je da roditeljima da detaljna uputstva o pripremi učenika, sa spiskom neophodnog pribora za ličnu higijenu, pisanje, potrebnom garderobom, da upozna roditelje sa pravilima ponašanja učenika tokom nastave u prirodi, odnosno na terenskoj nastavi i ekskurziji i zakonskom odgovornošću roditelja za ponašanje učenika tokom iste. Radi prikupljanja važnih informacija vezanih za zdravstveni i psihofizički status dece, njihove osobenosti, specifične navike i interesovanja, organizuju se sa roditeljima posebni razgovori.

Priprema nastavnika obuhvata individualnu i zajedničku pripremu. Zajednička priprema se odvija putem kraćih sastanaka na nivou škole, na kojima se razmatraju organizaciona pitanja od značaja za izvođenje nastave na terenu. Individualna priprema obuhvata dobro informisanje nastavnika o geografskim i geološkim karakteristikama kraja, o flori i fauni, istorijskim podacima, značajnim kulturnim, privrednim i drugim objektima koji se mogu posetiti, običajima i etnološkim karakteristikama područja i mesta na kome će se odvijati nastava u prirodi, odnosno ekskurzija.

Na osnovu prikupljenih podataka i postavljenih ciljeva i zadataka nastave u prirodi i terenske nastave, odnosno ekskurzije, nastavnik sastavlja program koji će se realizovati (pored sadržaja nastave program poseduje i sportsko-rekreativne i kulturne aktivnosti, društvene igre, tipske večernje programe i dr.), odabira metode i oblike rada, određuje dinamiku aktivnosti i priprema sve što će mu obezbediti efikasan i uspešan rad.

Program nastave u prirodi, odnosno terenske nastave i ekskurzije treba da sadrži jasnu strukturu koja ukazuje na ciljeve i ishode u skladu sa programom nastave i učenja, koje treba ostvariti.

Škola sačinjava operativne planove koji, imajući u vidu postojanje nepredvidivih faktora koji su od uticaja na realizaciju nastave u prirodi, odnosno terenske nastave i ekskurzije, poseduju fleksibilnost, odnosno prilagodljivost datim okolnostima npr. lošim vremenskim uslovima i sl („Sl. glasnik RS“, br 30/2019).

Realizacija nastave u prirodi, terenske nastave i ekskurzije

Nastavnik se stara o organizaciji i realizaciji redovne nastave i predviđenih aktivnosti, kao i o bezbednosti učenika za vreme trajanja nastave u prirodi, terenske nastave, odnosno ekskurzije. Pored ovoga, moraju se uvažavati individualne karakteristike učenika, razlike u

njihovim potrebama i mogućnostima. Nastavnici treba da podstiču saradnju i timski rad među učenicima, samostalnost i ličnu odgovornost.

Prilikom ostvarivanja programa nastave u prirodi i terenske nastave što više nastavnih i vannastavnih aktivnosti treba realizovati u prirodnom okruženju - uz smenjivanje redovne nastave, samostalnih aktivnosti učenika, sportsko-rekreativnih i kulturnih aktivnosti, igre i zabave, pasivnog i aktivnog odmora.

Nastava u prirodi najčešće se realizuje u trajanju od 7 do 10 dana. Terenska nastava se organizuje prema potrebama nastave i nastavnih sadržaja i u trajanju koje je optimalno za dobro razumevanje i usvajanje sadržaja predviđenih terenskom nastavom.

U skladu sa ciljem i zadacima ekskurzije i terenske nastave određuju se putni pravci, objekti, manifestacije, krajevi i predeli u kojima se realizuju iste.

Ekskurzija se izvodi isključivo na teritoriji Republike Srbije. Za učenike sedmog i osmog razreda osnovne škole, ekskurzija se može organizovati i u Republici Srpskoj.

Studijsko putovanje je sastavni deo godišnjeg plana rada škole kojim se bliže uređuje njegova organizacija, ciljevi i zadaci.

Ako je ekskurzija, odnosno studijsko putovanje organizованo u vreme nastavnih dana, nastava se nadoknađuje za sve učenike, u skladu sa školskim kalendarom i godišnjim planom rada.

Trajanje ekskurzije propisano je planom nastave i učenja.

Za učenike jednog razreda ekskurzija se svake godine organizuje u drugom području Republike Srbije, a to su:

1. Autonomna pokrajina Vojvodina (Bačka, Banat, Srem);
2. Zapadna Srbija sa Tarom;
3. Jugozapadna Srbija (Zlatibor, Zlatar, Uvac);
4. Centralna Srbija: Šumadija i Pomoravlje;
5. Ibarsko-kopaonički kraj;
6. Južna Srbija (Niš-Vranje);
7. Istočna Srbija sa Đerdapom;
8. Beograd i okolina.

Direktor ustanove odgovoran je za zakonitost realizacije nastave u prirodi, ekskurzije i studijskog putovanja („Sl. glasnik RS“, br 30/2019).

Terensko obrazovanje u Srbiji

Terensko obrazovanja u Srbiji je sastavni deo učenja na svim nivoima obrazovanja. Učenje na terenu u Srbiji značajno je iz ugla velikog broja nastavnih predmeta, kako iz grupe prirodnih, tako i iz grupe društvenih nauka. Kako se sve više teži interdisciplinarnosti u učenju, tako se i učenje van učionice planira tako da bude korisno za više predmeta i da obuhvata više

oblasti. Učenjem na terenu učenici se upoznaju sa prirodnim i društvenim vrednostima, kulturnim i istorijskim tekovinama i stiču široka i raznovrsna znanja.

Terensko obrazovanje u kurikulumu osnovnog obrazovanja u Srbiji

---

U prvom ciklusu osnovnog obrazovanja, nastavnici se najčešće opredeljuju za sledeće objekte: Mitrovac na Tari, Stanišinci na Goču, Bukulja u Aranđelovcu, Rudnik na Rudnku, „Stevan Filipović“ na Divčibarama i druge. Svi ovi objekti pripadaju Centru dečijih letovališta Beograda i koriste se i za nastavu u prirodi, kao i za kampove koji se realizuju za vreme letnjih i zimskih raspusta. Pored tematski opremljenih učionica, sala za zabavu, sportskih terena, bazene, skijaških staza, svi objekti imaju i ambulantnu i dvadesetčetvoročasovnu zdravstvenu zaštitu. U svim ovim odmaralištima organizuju se obrazovni izleti, šetnje, večernji programi (<http://www.cdlbgd.rs/nastava-u-prirodi.html>).

U kasnijim razredima, nastava van učionice se češće organizuje i u lokalnoj sredini. Pored nje, mesta pogodna za realizaciju ekskurzije su: Tara, Zlatibor, Gornji Milanovac i druga. Slična situacija je i u srednjim školama koje su do skoro češće birale destinacije izvan granica Republike Srbije.

Istraživanje koje je sprovedeno tokom školske 2017/2018. i 2018/2019. godine među nastavnicima osnovnih škola i odnosilo se na realizaciju nastave u prirodi na teritoriji Republike Srbije. U istraživanju je učestvovalo 406 nastavnika. Analiza rezultata pokazala je da se nastava u prirodi ne realizuje u dovoljnoj meri.

U istraživanju je korišćena Likertova skala stavova (od 1 do 5; sa značenjem 1-u potpunosti se ne slažem i 5-u potpunosti se slažem), gde se veoma jasno mogu videti stavovi nastavnika po pitanju organizacije i realizacije učenja na terenu. Pred nastavnike je postavljeno ukupno 15 tvrdnji. Na osnovu srednjih vrednosti odgovora, treba istaći da je tvrdnja da kod ovakvog vida nastave treba da se angažuje i stručni kadar koji bi bio zadužen za brojne prateće aktivnosti (odnose se pre svega na organizaciju). Ukoliko se u ovaj vid nastave ne uključi više stručnih ljudi, jednom nastavniku je veoma teško da realizuje sve zahteve koji se očekuju od njega. Najniže je ocenjena tvrdnja da se u nastavi na terenu malo uči, i da se na štetu realizacije obaveznih nastavnih aktivnosti realizuje samo program zabave i rekreacije. Ovo jasno ukazuje da nastavnici smatraju da veliki deo vremena posvećuju nastavnim sadržajima koji odgovaraju datim okolnostima.

Interesantni su rezultati istraživanja prema polu. Nastavnice su nezadovoljnije objektima koji se koriste za realizaciju terenskog rada, ali za razliku od nastavnika smatraju da u Srbiji postoji veliki izbor lokacija za podizanje objekata škola u prirodi. Nedostatak odgovarajuće stručne literature nastavnice vide kao veći problem kako u organizaciji, tako i u realizaciji ovakvog vida nastave. Kod tvrdnje da nastavnici nisu dovoljno obučeni, odgovori oba pola bili

su gotovo ujednačeni, ali iz njih se svakako može zaključiti da ni oni sami nisu sigurni da li su u potpunosti spremni da izvode ovaku vrstu terenskog rada (srednja ocena ove tvrdnje je 2.5). Kod najvećeg broja tvrdnji, nastavnici oba pola su prilično ujednačeni, tako da, pored navedenih, nema veže razlike u stavovima po pitanju organizacije i realizacije rada na terenu.

Ukoliko se posmatraju rezultati u odnosu na mesto matične škole - grad/selo, takođe se uočava dosta ujednačen stav kod većine tvrdnji. Međutim, mora se istaći da su nastavnici koji rade u ruralnim sredinama nešto više ocenili tvrdnju da postoje veliki problemi u vezi sa organizacijom terenskog rada. Ovo jasno ukazuje da su zahtevi organizacije, počevši od same škole, agencija i drugih aktera daleko dostupnije nastavnicima koji rade u gradskim sredinama.

Nastavnici koji ne realizuju nastavu van učionice, više su saglasni sa tvrdnjom da uspeh terenskog učenja u značajnoj meri zavisi od normativno-pravnih rešenja. Ovo može da bude jedan od razloga zbog čega oni ne realizuju ovaku nastavu, jer bi iskustvo pokazalo da je za ovakav vid nastave neophodna fleksibilnost nastavnika i svih ostalih aktera u svakoj etapi ostvarivanja cilja i zadatka nastave u prirodi. U prilog ovome govori i stav nastavnika koji ne vode učenike u školu u prirodi da postoje veliki problemi prilikom organizacije iste. Oni koji je realizuju, ipak ne smatraju da postoje veći problemi prilikom organizacije. Nastavnici koji ne realizuju terenski rad imaju oštire stavove i u sledećem:

- Objekti za smeštaj učenika su najčešće namenjeni turizmu i ne zadovoljavaju druge standarde;
- Improvizacija je sveprisutna;
- Organizacija iziskuje veći napor nastavnika;
- Programski sadržaji moraju znatno odstupati od redovnog nastavnog programa;
- Nastavnici nisu dovoljno obučeni;
- Nedostaje odgovarajuća literatura;
- Terenski rad znatno otežava porodični budžet učenika...

The t-test of independent samples was applied in order to compare the arithmetic means of two population groups. Statistički značajna razlika među odgovorima ispitanika prema polu, kao i prema mestu zaposlenja nije uočena ni u jednoj dатој tvrdnji (na nivou značajnosti $p < 0,05$). Ovo jasno govori da razlike između odgovora nastavnika prema polu i o uticaju različitih mesta rada (urbane i ruralne sredine) nisu potvrđene.

Međutim, ukoliko poređimo odgovore između nastavnika koji imaju iskustva u vođenju učenika u škole u prirodi i onih koji ovakav vid nastave ne praktikuje, uočavaju se pojedine razlike. Nastavnici koji ne realizuju terenski rad imaju dosta fleksibilniji stav prema tvrdnji da isti treba da ima isključivo nastavno-vaspitni karakter. Takođe, smatraju da oni nisu dovoljni za realizaciju ovakvog vida nastave, kao i da im je potrebna dodatna pomoć u vidu stručnog kadra.

Nastavnici nisu stava da se na nastavi u prirodi malo uči, ali svakako je primetna razlika između njihovih odgovora jer oni koji realizuju školu u prirodi izrazili su dosta veći stepen neslaganja sa pomenutom tvrdnjom.

Nastavnici koji nemaju iskustva u terenskom radu smatraju da programski sadržaji moraju odstupati od nastavnog programa u redovnoj nastavi. Čini se da se nastavnici sa iskustvom dosta dobro snalaze sa realizacijom predviđenih nastavnih sadržaja, te su izrazili veće neslaganje sa pomenutom tvrdnjom.

Primena jednofaktorske analize varijanse, ANOVA, korišćena je za ispitivanje statistički značajnih razlika između zavisnih varijabli (stavki vezanih za stavove ispitanika) i nezavisnih varijabli (socijalnih karakteristika ispitanika). U ovom slučaju, ispitivano je da li postoje statistički značajne razlike među ispitanicima sa različitom dužinom radnog iskustva.

Kako je samo za tri od petnaest tvrdnji uspostavljena statistički značajna razlika, smatra se da dužina radnog staža ne utiče na stav nastavnika o organizaciji i realizaciji terenskog rada. Pa ipak, nastavnici sa više radnog iskustva (preko 16 godina) izrazili su veće neslaganje sa tvrdnjama da nisu dovoljno obučeni za školu u prirodi, da ne postoji odgovarajuća literatura, kao da se u školi u prirodi malo uči.

U cilju što potpunijeg prikaza stavova nastavnika prema učenju van učionice rađeno je istraživanje sa anketom otvorenog tipa, gde su nastavnici imali mogućnost da sami unose veći broj odgovora i da se što opširnije izjasne kako izvode nastavu van učionice. Zbog toga što je anketa bila otvorenog tipa i radi lakšeg i jasnijeg interpretiranja rezultata, u uzorku je bilo 10 nastavnika. Istraživanje je sprovedeno u školskoj 2019/2020 godini. Prosечna starost ispitanika je 42.9 godina i prosečna dužina radnog iskustva 15.5 godina. Među ispitanicima 60% ima završene osnovne, a 40% master studije. Svi ispitanici imaju pun fond časova (20) iz nastavnog predmeta geografija. Nedeljno u proseku imaju po 3 časa dodatnih vidova nastave.

Ukupno 80% ispitanika je u toku samih studija dobro upoznato sa značajem učenja na terenu i isti ideo ispitanika primenjuje metode terenskog rada u nastavi geografije. Većina nastavnika složila se da učenje van učionice, kao glavnu prednost ima očiglednost i mogućnost posmatranja pojave neposredno u prirodi, čime se lakše usvaja znanje, ono je trajnije i može se uspostaviti međupredmetna korelacija. Među najvećim nedostacima učenja na terenu nastavnici su naveli brojna finansijska i organizaciona ograničenja kao i vremenske uslove, ali isto tako i nedostatak interesovanja za ovakav način učenja i kod nastavnika i kod učenika. Kada su nastavnici pitani za prepreke kod realizacije učenja na terenu, najčešće kao prepreke navode finansijski problem, nedostatak nastavnih sredstava i udaljenost objekata važnih za terensko učenje. Većina nastavnika je dala pozitivan odgovor na pitanje da li učenje van učionice sprovode u korelaciji sa drugim predmetima i da to čine na velikom broju mesta kao što su muzeji, opservatorije, sajmovi, izložbe, planetarijumi, nacionalni parkovi...

Nastavnici su naveli da sa učenicima V razreda najviše obrađuju van učionice nastavne sadržaje vezane za vasionu, atmosferu, klimatske elemente i Zemljine sfere. Tada koriste teleskop, klimatske instrumente, mini meteorološke stanice i geografsku kartu kao nastavna sredstva i često ovakvom radu posvete više časova. Učenje na terenu u VI razredu nastavnici sprovode kod lekcija vezanih za geografsku kartu, stanovništvo i naselja. Tada nastavnici koriste kompas, geografsku kartu i predmete iz prirode kao nastavna sredstva i često ovakvom radu posvete više časova. U VII razredu nastavnici izvode nastavu van učionica kod lekcija iz regionalne geografije, gde se od sredstava najčešće koriste geografske karte, udžbenici i

enciklopedije i da je potrebno više časova kod obrade gradiva na ovaj način. Nastavnici navode da u VIII razredu učenike upoznaju sa geografijom lokalne sredine i tada je najviše prisutno učenje van učionice. Nastavnici tada vode učenike u objekte koji su im lako dostupni, i takav način rada sprovode više puta u toku školske godine. U VIII razredu, zbog raznolikosti prostora širom Srbije, učenici mogu van učionice da se upoznaju sa najrazličitijim sadržajima. Kod učenja van učionice u svim razredima osnovne škole nastavnici smatraju da su učenici mnogo aktivniji i uključeniji u nastavu i da ovakav način rada zahteva detaljne pripreme nastavnika.

Terensko obrazovanje u kurikulumu srednjeg obrazovanja u Srbiji

---

U Republici Srbiji u srednjim školama cilj ekskurzije je neposredno upoznavanje pojava i odnosa u prirodnoj i društvenoj sredini, upoznavanje kulturnog nasleđa i privrednih dostignuća, a u cilju ostvarivanja obrazovno-vaspitne uloge škole. Zadaci ekskurzije ostvaruju se na osnovu plana i programa nastave i učenja, a sadržaji ekskurzije ostvaruju se na osnovu plana i programa nastave i učenja, obrazovno-vaspitnog rada i sastavni su deo školskog programa i godišnjeg plana rada škole. Program ekskurzije treba da sadrži jasnu strukturu koja ukazuje na ciljeve i ishode u skladu sa programom nastave i učenja, koje treba ostvariti. Škola sačinjava operativne planove koji, imajući u vidu postojanje nepredvidivih faktora koji su od uticaja na realizaciju ekskurzije, poseduju fleksibilnost, odnosno prilagodljivost datim okolnostima npr. lošim vremenskim uslovima i slično.

Ekskurzija se, po pravilu, izvodi na teritoriji Republike Srbije, a jednom u toku školovanja može se organizovati i u Republici Srpskoj. Izuzetno, za učenike završnog razreda, ekskurzija može da se organizuje u inostranstvu.

Škola takođe, može da planira studijsko putovanje za grupu učenika u cilju učenja jezika i upoznavanja kulture, saradnje u okviru projekata i drugih oblika obrazovno-vaspitnog rada, a koje se izvodi uz prethodno pribavljenu saglasnost nadležne školske uprave. Studijsko putovanje je sastavni deo godišnjeg plana rada škole kojim se bliže uređuje njegova organizacija, ciljevi i zadaci („Sl. glasnik RS“, br 30/2019).

Posle izvedenog putovanja, stručni vođa putovanja i predstavnik turističke agencije sačinjavaju zabelešku o izvođenju putovanja, nakon čega stručni vođa putovanja u roku od tri dana sačinjava izveštaj, koji podnosi direktoru, sa ocenom o izvođenju i kvalitetu pruženih usluga. Takođe nastavnik koji bio pratilac učenicima, zajedno sa njima na nekom od narednih časova odeljenske zajednice razgovara o sprovedenoj ekskurziji. Tokom tog časa razgovara o ispunjenim zadacima i vrši proveru ispunjenosti ishoda.

Istraživanje koje je sprovedeno sa nastavnicima osnovnih škola, urađeno je i sa onim nastavnicima koji su zaposleni u srednjim školama. Takođe, i u ovom uzorku bilo je 10 nastavnika. Istraživanje je sprovedeno u školskoj 2019/2020 godini. Prosečna starost ispitanika je 40 godina, a prosečna dužina radnog iskustva 12.4 godina. Među ispitanicima 50% ima završene osnovne studije, njih 40% master studije i 10% doktorske studije. Svi ispitanici

imaju po 20 časova geografije nedeljno, a njih 40% provodi do dva časa u dodatnim vidovima nastave.

U toku studija svi ispitanici su se izjasnili da su se dobro upoznali sa značajem učenja na terenu, i polovina primjenjuje metode terenskog rada na nastavi geografije. Većina nastavnika složila se da učenje van učionice kao glavnu prednost ima očiglednost i mogućnost posmatranja pojava neposredno u prirodi, čime se lakše usvaja znanje, može se uspostaviti međupredmetna korelacija, učenici su slobodniji i neposrednije komuniciraju sa nastavnicima. Među najvećim nedostacima učenja na terenu nastavnici su naveli nedostatak sredstava i poteškoće oko održavanja pažnje učenika. Kada su nastavnici pitani za prepreke kod realizacije učenja na terenu, najčešći odgovori su finansijski problem, nedostatak nastavnih sredstava, veliki broj vanastavnih aktivnosti kod učenika srednjih škola i opterećenosti učenika. Većina nastavnika (60%) je dala negativan odgovor na pitanje da li učenje van učionice sprovode u korelaciji sa drugim predmetima. Za učenje van učionice koriste se mesta kao što su muzeji i opservatorije.

Nastavnici koji predaju u I razredu gimnazije najviše van učionice obrađuju nastavne sadržaje koji se odnose na Zemlju u kosmosu, reljef, čoveka i klimu. Tada koriste različita nastavna sredstva, posećuju opservatorije i prirodnjačke muzeje i često ovakvom radu posvete više časova. Učenje na terenu u II razredu gimnazije nastavnici sprovode kod lekcija vezanih za geografsku kartu i digitalnu kartografiju. Tada nastavnici koriste kompas, geografsku kartu, GPS uređaje i predmete iz prirode kao nastavna sredstva i često ovakvom radu posvete više časova. U III razredu gimnazije, zbog raznolikosti prostora širom Srbije, učenici mogu van učionice da se upoznaju sa najrazličitijim sadržajima. Posebno su pogodni sadržaji iz lekcija o stanovništvu. Kod učenja van učionice u svim razredima gimnazije nastavnici smatraju da su učenici mnogo aktivniji i uključeniji u nastavu i da ovakav način rada zahteva detaljne pripreme nastavnika.

Terensko obrazovanje u kurikulumu visokog obrazovanja u Srbiji

---

Na prostoru Republike Srbije postoje tri fakulteta na kojima se školju geografi sa sedištem u Novom Sadu (Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo na Prirodno-matematičkom fakultetu), Beogradu (Geografski fakultet) i Nišu (Departman za geografiju na Prirodno-matematičkom fakultetu). U okviru njihovih akreditovanih studijskih programa predviđena je i realizacija terenske nastave.

Zadatak terenske nastave je da studenti geografske predmete i pojave, njihove međusobne veze, privredne objekte, naselja i predele posmatraju neposredno u stvarnosti i da na taj način stiču jasne percepcije, trajne predstave i život– no činjenično znanje koje će im koristiti da bolje shvate teorijske sadržaje. Na terenskoj nastavi koriste se različite metode: neposredno posmatranje geografske stvarnosti, istraživački razgovor, nastavni razgovor, izlaganje, objašnjavanje, opisivanje i dr.

Maršruta terenske nastave je takva da omogućava sticanje pojmovne osnove iz niza predmeta sa kojima će se studenti susretati u toku studija. Tako se stručnim analiziranjem planina, lesnih zaravni, rečnih terasa, aluvijalnih ravni reka i sl. stiču osnovna znanja iz geologije i geomorfologije. Posmatranjem i analizom vodenih tokova, jezera, bara, močvara stiču se aplikativni oblici znanja iz hidrologije. Proučavanjem biljnog i životinjskog sveta na terenu postiže se veća očiglednost u nastavi biogeografije i njena veza sa zemljишtem i drugim elementima i faktorima prirodne sredine. U okviru društvene geografije neposredno se stiču saznanja iz stanovništva, naselja, privrede i dr. Osim toga što terenska nastava ima tematski karakter, što znači da obuhvata tzv. granske sadržaje, one su, takođe, i regionalno geografske jer sačinjavaju i kompleksno posmatranje određenih prostora. Taj aspekt terenske nastave služi za potpuno upoznavanje prostora sa svim sastavnim elementima, u njihovoј međusobnoj zavisnosti.

Na **Departmanu za geografiju, turizam i hotelijerstvo u Novom Sadu** terenska nastava je predviđena tokom celokupnih studija nastavnim planom studijskog programa Profesor geografije, Geografija i Master profesor geografije.

Terenska nastava za Master profesore biologije i geografije izvodi se delom u okviru nastavnog programa Departmana za geografiju, turizam i hotelijerstvo, a delom u okviru Departmana za biologiju i ekologiju i u okviru plana i programa je uvršćena kao izborni predmet.

Na I godini studija terenska nastava se za sve studijske programe realizuje po Vojvodini, u II semestru, a traje 3 do 5 dana.

Na II godini studija terenska nastava u okviru studijskog programa Diplomirani profesor geografije i Geografija realizuje se na području Zapadne Srbije (u IV semestru, u trajanju 4 do 6 dana).

Na III godini studija u okviru studijskog programa Diplomirani profesor geografije i Geografija terenska nastava se realizuje na području Istočne Srbije (u VI semestru, u trajanju 4 do 6 dana).

Na IV godini studija terenska nastava u okviru studijskog programa Diplomirani profesor geografije i Geografija realizuje se po centralnoj Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini.

Provera znanja stečenih na terenskoj nastavi vrši se u okviru predmeta Terenska nastava 1-4, gde usmenim i/ili pismenim putem proverava znanje, studenti dobijaju ocene i ostvaruju po 3 ESPB na svakom predmetu.

Za studijske programe svih master akademskih studija takođe se organizuje terenska nastava u letnjem semestru, u trajanju od 5 do 7 dana na području Republike Slovenije.

Provera znanja se vrši u okviru predmeta Terenska nastava 5, gde takođe ostvaruju 3ESPB.

Na **Geografskom fakultetu u Beogradu** terenska nastava je vezana za određene predmeta, pa se tako:

Na I i II godini akcenat na terenskoj nastavi je na fizičko-geografskim karakteristikama prostora pa se ona realizuje u trajanju od dva puta po jedan dan na I (kroz predmete Paleogeografija i Dinamička geomorfologija) i jednom u II godini u trajanju od jednog dana (kroz predmet Speleologija).

Na III godini terenska nastava se realizuje na području Stare planine u trajanju od 3 dana. Na ovoj terenskoj nastavi pored posete nekim prirodnim vrednostima, akcenat je stavljen na elemente društvene geografije, kojima se posvećije posebna pažnja. Takođe na III godini se realizuje i terenska nastava u trajanju 3 dana na području Jugozapadne Srbije (Stari Vlah i Raška), gde je akcenat na regionalno-geografskim sadržajima. Na III godini studenti izborni imaju mogućnost odlaska i na terensku nastavu na području Zapadne Srbije gde je akcenat na društveno-geografskim sadržajima.

Na IV godini terenska nastava se realizuje u kontinentalnom delu Crne Gore u trajanju 5 dana, sa akcentom na regionalno-geografskim sadržajima.

Kroz nastavne predmete Terenska nastava I-III (letnji semestar u II, III i IV godini), studenti ostvaruju po 2ESPB.

Na master akademskim studijama nema organizovane terenske nastave.

Na **Departmanu za Geografiju u Nišu** terenska nastava se raealizuje prema utvrđenom planu i programu na osnovnim akademskim studijama i na master akademskim studijama. Na kraju svake godine studija, pod rukovodstvom nastavnika i saradnika fakulteta, u toku maja meseca, predviđena je terenska nastava sa praktičnim radom studenata (praktična nastava).

Na I godini trenska nastava se realizuje na području Šumadije u trajanju od 2 dana.

Na II godini terenska nastava se realizuje na području Istočne Srbije u trajanju od 3 dana.

Na III godini terenska nastava se realizuje na području Zapadne Srbije u trajanju od 3 dana. Pohađajući terensku nastavu studenti imaju priliku da se u prirodi upoznaju sa nekim fizičko-geografskim objektima i pojавama o kojima su prethodno stekli teorijsko znanje.

Za studente master akademskih studija terenska nastava se realizuje na području Vojvodine u trajanju od 3 dana.

Zaključak

Tradicionalno školovanje i shvatanje da je škola institucija čija je svrha samo obrazovanje odnosno podučavanje, sve manje može da odgovori na savremene potrebe i zahteve modernog društva 21. veka. Promene školskog sistema u Srbiji, unapređivanje njegovog kvaliteta kao i pripremanje učenika na uloge i odnose koji ih čekaju u životu, predmet su interesovanja, ne samo stručnjaka i teoretičara koji se bave ovom oblašću, već i ljudi koji imaju svest o bitnosti ovog životnog segmenta i koji žele bolju budućnost za svoju decu. Zbog važnosti školovanja, koje sa sobom ne donosi samo puko znanje, vaspitanje i navike već ceo otvoren sistem koji funkcioniše u skladu sa društвom, veoma je važno da se aktuelna evolucija

škole dogodi u najvećoj mogućoj budnosti i koncipiranosti svih onih koji su odgovorni za razvoj školstva.

Jedna od osnovnih polaznih postavki u reformi školstva jesu proučavanja i način primjenjenosti objekata u kojima se odvija nastava. Još od srednjeg veka pa do danas, nastavni objekti predstavljaju predmet kritike mnogih reformatora škole i školskog sistema. Kako se sama škola i školski sistemi menjaju i evoluiraju, tako i pristup objektima u kojima treba izvoditi nastavu predstavlja plodno tle za dokazivanje raznih teorija u obrazovanju i njihove praktične primene.

Vanučioničkom nastavom / radom na terenu, učenicima u Srbiji je dato da nauče da samostalno formiraju znanja, da na svojstvene načine dolaze do saznanja i tako postanu aktivni u nastavnom procesu, a ne samo puki posmatrači. Usvajajući znanja u odgovarajućim objektima izvan učionice, deca se osamostaljuju, stiču samopouzdanje i sami planiraju proces usvajanja znanja.

Istraživanja u Srbiji pokazuju da nastavni sadržaji koji su blisko povezani sa prirodnom i društvenom sredinom, i dalje nisu u dovoljnoj meri organizovani u namenskim objektima i pomereni iz klasične učionice prema realnom životu ili namenskim objektima unutar škole, već da učionica zauzima centralno mesto u obradi sadržaja koji su u funkciji saznavanja sveta koji nas okružuje. Postoji jasna potreba za većim funkcionalnim povezivanjem sadržaja nastave i nastavnih objekata (a da to nije učionica). Podrazumeva se da se veliki broj nastavnih tema, kako iz geografije, tako i iz drugih predmeta, na sasvim prihvatljiv i kvalitetan način može obraditi i u učionici, uz primenu raznih modela, maketa, audio i vizuelnih sredstava, ali takav vid nastave zahteva mnogo veću pripremu i angažovanje nastavnika, a rezultati koji će se postići biće isti ili gori nego da je nastava organizovana u adekvatnijem objektu. Moguće je da neki nastavnici nisu u mogućnosti da u datom trenutku koriste druge nastavne objekte, ali takođe je prisutna i njihova nespremnost i inertnost da aktivnije organizuju nastavu i premeste je u druge nastavne objekte. Može se zaključiti da je učenje van učionice znatno prisutnije u osnovnom obrazovanju, nego u srednjem. Kao jedan od glavnih razloga za to nastavnici navode veliki broj nastavnih predmeta, ali i vannastavnih aktivnosti učenika u gimnazijama i nedostatak vremena zbog opterećenosti učenika gradivom.

Terenska nastava iziskuje znatno veće pripreme nastavnika, ali se ne sme dozvoliti da upravo ta tvrdnja bude razlog ili izgovor za neprimenjivanje nastave van učionice. Ovakav vid nastave treba temeljno planirati i to na svim nivoima obrazovanja – osnovnom, srednjem i visokom.

Republika Srbija obiluje velikim brojem pogodnih mesta za učenje na terenu i u narednom periodu potrebno je temeljnije izvršiti klasifikaciju istih na nekoliko nivoa – prema vrsti obrazovanja, prema određenim sadržajima predmeta i prema geografskim područjima.

Literatura

- Cvetković, B. (1992): Škola u prirodi u funkciji unapređivanja obrazovanja, Inovacije u nastavi, h/3, 116–120.
- Golubović-Ilić, I. (2014): *Mogućnosti osposobljavanja učenika za samostalni istraživački rad u nastavi prirode i društva*, Neobjavljena doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Likert, R. (1932). A technique for the measurement of attitudes. In R. S. Woodworth (Series Ed.), *Archives of Psychology* (Vol. 140, 5-55). New York, NY: The Scince Press
- Milutinović, J. (2014): *Alternativne škole i implementacija konstruktivizma u školsku praksi*, Nastava i vaspitanje, 63/1, 19–32.
- Nikolić, R. (1992). Pedagoške vrednosti postojećih modela škola u prirodi, Pedagogija, vol 27, br. 3-4, str. 95-105
- Nikolić, R. (1994). Pedagoške vrednosti škole u prirodi. Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta, Beograd i Učiteljski fakultet, Užice.
- Pravilnik o organizaciji i ostvarivanju nastave u prirodi i ekskurzije u osnovnoj školi, „Sl. glasnik RS“, broj 30 od 25. aprila 2019.
- Stanojlović, B., Simić, S. (1984). Škola u prirodi, Privredno-finansijski zavod, Beograd.
- Tranter, P., Pawson, E. (2001): Children's access to Local Environments: a Case-Study of Christchurch, New Zealand, Local Environment 6/1, 27–48.
- <http://www.cdlbgd.rs/nastava-u-prirodi.html>
- <https://www.bizlife.rs/lifestyle/afterhour/23103-sve-vise-dece-ima-deformitete-kicme/>
- <https://www.rmc.edu/departments/education/field-work-and-student-teaching>